

Вісник Чернівецького університету : зб. наук. пр. Серія : Педагогіка та психологія. Чернівці : Чернівецький національний університет, 2015. Вип. 738. С. 136–144

378.937+ 477.045

Т. Ю. Осипова

СТАН ПІДГОТОВЛЕНOSTІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПЕДАГОГІЧНОГО НАСТАВНИЦТВА НА КОНСТАТУВАЛЬНОМУ ЕТАПІ ЕКСПЕРИМЕНТУ

Анотація. У статті обґрунтовано вибір когнітивного, технологічного й особистісного критеріїв, за допомогою яких визначався стан підготовленості майбутніх учителів до педагогічного наставництва, подано якісну характеристику рівнів підготовленості студентів до наставницької діяльності, наведено результати, одержані на констатувальному етапі експериментального дослідження.

Ключові слова: майбутні вчителі, підготовка до педагогічного наставництва, критерії, показники, рівні підготовленості.

Аннотация. В статье обоснован выбор когнитивного, технологического и личностного критериев, при помощи которых определялось состояние подготовленности будущих учителей к педагогическому наставничеству, представлена качественная характеристика уровней подготовленности студентов к наставнической деятельности, приведены результаты, полученные на констатирующем этапе экспериментального исследования.

Ключевые слова: будущие учителя, подготовка к педагогическому наставничеству, критерии, показатели, уровни подготовленности.

Summary. The article presents the choice of cognitive, technological and personal criteria according to which the state of future teachers' preparedness to pedagogical tutorship has been determined, the quality description of the levels of students' preparedness to tutorship has been presented, the results having been got at establishing stage of experimental research have been given.

Key words: future teachers, preparedness to pedagogical tutorship, criteria, levels of preparedness.

Постановка проблеми. Крізь усю людську історію проходить такий важливий елемент виховання як інститут наставництва. На жаль, наставництво, в істинному сенсі цього слова, сьогодні стало рідким явищем у нашому житті. Відомо, що підготовка вчителя до педагогічної діяльності, яка передбачає

виконання ним багатьох функцій, є тривалим і неперервним процесом, який охоплює формування особистісних якостей, професійної компетентності, знань, умінь та навичок, необхідних для професійного та особистісного розвитку. Вирішення поставлених завдань є можливим за умови отримання молодим учителем своєчасної кваліфікованої допомоги з боку досвідченого педагога-наставника. Саме наставництво, на нашу думку, є ефективним шляхом підвищення професіоналізму вчителя, інтенсифікації процесу професійного становлення молодого фахівця і формування в нього стійкої мотивації до самовдосконалення і самореалізації.

Аналіз останніх публікацій. Зауважимо, що аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що здебільшого науковцями (С. Акутіна, С. Александрова, І. Барабашова, С. Батишев, М. Зембицька, С. Крикунов, Л. Маценко, С. Петрусенко, О. Сапригіна, С. Спасибкіна та ін.) досліджується роль наставника в підготовці майбутніх фахівців до професійної діяльності. Вченими поняття «наставник» визначається як досвідчений педагог, консультант, що надає допомогу не лише у професійному становленні студентів, а й сприяє їхньому духовному, інтелектуальному, моральному розвитку, орієнтує на здоровий спосіб життя, допомагає у вирішенні складних життєвих ситуацій. Натомість, проблема підготовки майбутніх учителів до педагогічного наставництва, як важливого аспекту їхньої професійно-педагогічної діяльності, в педагогічній літературі висвітлена недостатньо.

Метою статті є висвітлення результатів констатувального етапу експерименту, що передбачав визначення критеріїв, якісних та кількісних характеристик рівнів сформованості підготовленості майбутніх учителів до педагогічного наставництва.

Основний виклад матеріалу. До констатувального етапу експерименту було залучено 752 студента Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», яких довільно було розподілено на експериментальні групи (ЕГ – 384 особи), де здійснювалися діагностика та реалізовувалася методика підготовки до

педагогічного наставництва, і контрольні групи (КГ – 368 осіб), де лише констатувався стан прояву зазначеного феномена.

Для з'ясування стану підготовленості майбутніх учителів до педагогічного наставництва, які взяли участь в експерименті, було визначено відповідні критерії.

Зауважимо, що поняття «критерій» тлумачиться в науковій літературі по-різному: критерій – підстава для оцінки, визначення або класифікації чогось; мірило істинності, вірогідності людських знань, їх відповідності об'єктивній дійсності, ознака, взята за основу класифікацій; якість явища, що відображає його суттєві характеристики і саме тому підлягає оцінці, ознака, на підставі якої здійснюється оцінка, визначення чи класифікація чогось.

Науковці (І.Мавріна, А.Мотишева [5]) поняття «критерій» характеризують як засіб, за допомогою якого вимірюються рівні, ступені прояву того чи того явища. В ході застосування критерію визначається перевага якогось вибору порівняно з іншими; перевіряється відповідність результату поставленій меті або оцінюється ступінь її реалізації. Тобто він розглядається як еталон, на підставі якого здійснюється оцінка, зіставлення результатів. При цьому, критерії не фіксують найбільш перспективні і продуктивні принципи та способи дії, а тільки виражають об'єктивні закони і логіку розвитку явища.

Критерієм є сукупність основних показників, що розкривають певний рівень якогось явища. Складовими елементами критерію виступають показники, що характеризують його зміст. За твердженням Г.Іванової, значення показника розглядаються як засіб, за допомогою якого вимірюються чи схвалюються альтернативи найбільш оптимального вирішення практичних задач у чинних або заданих конкретних умовах. Головними характеристиками поняття «показник» є конкретність і діагностичність, що передбачає доступність його для спостереження, обліку й фіксації. Вони повинні бути зрозумілими, конкретними, доступними для вимірювання. Показники є підставою, що дозволяють судити про наявність тієї чи тієї ознаки.

Критеріями підготовленості майбутніх учителів до педагогічного

наставництва виступили когнітивний, технологічний та особистісний.

Доцільність використання когнітивного критерію зумовлена необхідністю наявності у студентів певних знань щодо специфіки педагогічного наставництва і варіативності наставницької діяльності для того, що в подальшому стати педагогом-наставником. Якщо взяти до уваги, що основним завданням педагога-наставника є педагогічна підтримка своїх вихованців, то вочевидь майбутні вчителі повинні бути обізнаними з механізмами її здійснення.

Зазначене передбачає оволодіння студентами системою фахових і психолого-педагогічних знань, які допоможуть їм здійснювати педагогічне наставництво в майбутній професійній діяльності. Відтак, когнітивний критерій відображає засвоєння необхідних знань, їх глибину, прагнення узагальнювати й аналізувати здобуту інформацію, давати оцінку фактам та явищам педагогічної дійсності. Показниками когнітивного критерію обрано такі, як-от: наявність знань щодо специфіки педагогічного наставництва; наявність знань щодо варіативності наставницької діяльності; наявність знань щодо механізмів педагогічної підтримки.

Наступним критерієм обрано технологічний, оскільки для здійснення педагогічного наставництва замало наявності лише знань, необхідне практичне оволодіння певними вміннями, які допоможуть майбутнім учителям виконувати функції педагога-наставника.

На нашу думку, насамперед педагог-наставник повинен володіти комунікативними вміннями, зважаючи на те, що педагогічне наставництво ґрунтується на взаємодії. Комунікативні вміння – це індивідуально-психологічні особливості особистості, що забезпечують ефективність її спілкування і співіснування з іншими людьми. За Є.Рапацевичем, це такі вміння, як-от: ініціювати відкритість до контактів, відгук на ініціативу інших; виразно повідомляти словами і мімікою свою готовність спілкуватися; вміння обмінюватися інформацією, вислухати, не перебиваючи, іншого, налагоджувати спільну взаємодію; вміння дорожити взаєминами, виявляти

доступні вікові особливості, відданість, надійність, поступливість [7].

Сформованість зазначених умінь передбачає здатність педагога як наставника успішно функціонувати в системі міжособистісних відносин, бути зрозумілим і розуміти інших (вихованців, їхніх батьків,колег тощо), обирати оптимальний тон спілкування і темп діяльності. Не можна не погодитись із Т. Вольфовською, яка наголошує на необхідності знань норм і правил поведінки, характерних для ситуації спілкування; вміннь підпорядкувати свою поведінку чинним правилам спілкування; культура слухання співрозмовника, прояв толерантного ставлення до його думок [1, с. 14-15].

Іншим показником технологічного критерію є сформованість організаторських умінь. В аспекті дослідження зазначені вміння передбачають уміння залучати учнів/студентів до різноманітних видів діяльності і робити колектив інструментом впливу на кожного вихованця; уміння чітко без втрати часу і підготовки провести будь-яке заняття, знайти кожному посильну, цікаву справу, створити дружню атмосферу в колективі, координувати діяльність як окремих учнів/студентів, так і учнівського/студентського колективу в досягненні поставлених цілей та завдань, спрямованих на їхній всебічний розвиток; уміння впливати на підлеглих, упевненість у собі, передбачення, надійність і відповідальність під час виконання завдання, незалежність, товариськість.

Наступним показником технологічного критерію обрано сформованість аналітичних умінь, які за твердженням В.Сластьоніна [6] є одним із критеріїв педагогічної майстерності, оскільки саме через них виявляється узагальнене вміння педагогічно мислити. Зазначені вміння передбачають уміння розчленовувати педагогічні явища на складові елементи (умови, причини, мотиви, стимули, засоби, форми прояву тощо); правильно діагностувати педагогічне явище, аналізувати свою діяльність і діяльність своїх вихованців, знаходити основну педагогічну задачу (проблему) і способи її оптимального вирішення задля досягнення поставленої мети.

Останнім показником технологічного критерію обрано сформованість

проектувальних умінь, які передбачають уміння визначати зміст і види діяльності, здійснення яких дозволяють забезпечити розвиток в особистості вихованців прогнозованих якостей; урахування їхніх потреб та інтересів, можливостей і здібностей; планування індивідуальної роботи з метою подолання наявних недоліків в їхній поведінці, стимулювання активності і т. ін.

Відтак, показниками технологічного критерію виступають сформованість у майбутніх учителів комунікативних, організаторських, аналітичних та проектувальних умінь.

Першим показником особистісного критерію обрано наявність позитивної мотивації на здійснення педагогічного наставництва. В аспекті дослідження важливими є внутрішні мотиви, які безпосередньо пов'язані з наставницькою діяльністю, і розподіляються на процесуальні (інтерес до процесу діяльності), результативні (інтерес до результату діяльності) та мотиви саморозвитку (заради розвитку певних здібностей чи якостей). Розрізняють також усвідомлені та неусвідомлені мотиви. В останньому випадку людина сама не знає, заради чого вона виконує певну діяльність, або ж щиро помиляється щодо своїх спонук. Мотиви бувають такі, які просто розуміються, усвідомлюються людиною (тобто вона знає, заради чого слід виконувати цю діяльність), та дієві (тобто такі, заради яких людина дійсно здійснює цю діяльність) [4].

Незаперечним є й стимулювання позитивної мотивації майбутніх учителів на досягнення успіхів у педагогічному наставництві, що сприятиме мобілізації творчих сил студентів, розвитку їхніх професійних здібностей та особистісних якостей. Вмотивованість на педагогічне наставництво, на нашу думку, детермінує прагнення студентів завоювати непорушну репутацію в довколишніх людей, набути авторитету як у студентській групі, так і в подальшому в учнівському та педагогічному колективах.

Іншим показником особистісного критерію є сформованість уміння здійснювати фасилітативну діяльність. Розуміння педагогічної фасилітації як взаємодії між педагогом-наставником та учнем/студентом базується на засадах

гуманізму, полісуб'єктності, толерантності і дозволяє встановити зв'язки між загальними цінностями та ідеалами української та світової педагогічної думки і сучасним станом педагогічної науки і практики, що вимагає нагального пошуку шляхів та засобів гуманізації навчально-виховного процесу (за О. Галіцян [3]).

Здатність педагога до педагогічної фасилітації, за визначенням Є.Врублевської [2], є іманентною якістю особистості вчителя, що розвивається та дозволяє здійснювати педагогічну взаємодію як таку, що надихає і спонукає вихованця на інтенсивну, свідому самозміну у відповідності з особистісно-пріоритетними сенсами життєдіяльності. В контексті дослідження важливим є твердження В.Суміної [8], що фасилітація педагогічного спілкування вибудовує особистісний досвід суб'єктів навчального процесу, забезпечує розвиток особистісних функцій самотворення та самоорганізації. Дотримання педагогом та студентами пріоритетних фасилітуючих принципів створює атмосферу взаємної поваги та підтримки, що сприяє максимальній розкритості та самовираженню його суб'єктів.

Останнім показником особистісного критерію є наявність творчого потенціалу. Це зумовлене тим, що педагогічне наставництво насамперед є творчим процесом, оскільки, як цілком справедливо зазначає П.Шевченко [9], педагогічний процес завжди творчий, тому що ніколи не можуть збігатися умови, завдання і способи педагогічного впливу педагога-наставника, можливості сприймання учнів/студентів, рівні готовності до співпраці як з одного, так і з іншого боку, отже, як і в яких умовах та обставинах він не здійснювався б, – завжди це творчий, неповторний процес, що впливає на особистість педагога-наставника і вихованця. Зауважимо, що одними науковцями (Н.Левітов, В.Краєвський) основними ознаками творчого потенціалу вчителя виокремлюють здатність особистості помічати та формулювати альтернативи, піддавати сумніву на перший погляд очевидне, уникати поверхневих формулювань; вміння проникнути у проблему і в той же час відірватися від реальності, побачити перспективу; здібність відмовитися від орієнтації на авторитети; уміння побачити знайомий об'єкт з нового боку, у

новому контексті; готовність відмовитися від теоретичних суджень, поділу на чорне та біле, відійти від звичної життєвої рівноваги та стійкості заради пошуку.

На думку інших дослідників (К.Абульханова-Славська, Л.Барабанщиков, С.Сисоєва), ознаками творчої особистості виступають легкість асоціювання (здатність до швидкого й вільного переключення думок, здатність викликати у свідомості образи та створювати з них нові комбінації); здатність до оцінних суджень і критичність мислення (вміння обирати одну з багатьох альтернатив до її перевірки, здатність до перенесення рішень); готовність пам'яті (оволодіння достатньо значним обсягом систематизованих знань, підпорядкованість та динамічність знань) і здатність до узагальнення й відкидання несуттєвого.

Отже, показниками особистісного критерію виступають наявність позитивної мотивації до педагогічного наставництва, сформованість умінь здійснювати фасилітативну діяльність, наявність творчого потенціалу.

Для визначення рівнів підготовленості майбутніх учителів до педагогічного наставництва було обрано єдину діагностику, де на підставі вивчення ступеня прояву ознак запропонованих критеріїв їх було віднесено до низького, задовільного чи достатнього рівня. Конкретизуємо змістову характеристику рівнів підготовленості майбутніх учителів до педагогічного наставництва.

Достатній рівень підготовленості був характерний студентам із високим ступенем позитивної мотивації на здійснення педагогічного наставництва й на досягнення успіху в наставницькій діяльності. Майбутні вчителі цього рівня мають глибокі й міцні знання щодо специфіки педагогічного наставництва, варіативності наставницької діяльності, механізмів педагогічної підтримки. У таких студентів на достатньому рівні сформовані комунікативні та організаторські вміння, вони вирізняються вмінням організовувати діяльність як усього колективу, так і кожного вихованця окремо. Студенти з достатнім рівнем підготовленості вміють точно й правильно аналізувати й оцінювати

свою діяльність і діяльність своїх вихованців, контролювати свій стан; вони цілком адекватно реагують на вчинки довколишніх людей, не виявляють конфліктності у стосунках з ними; наявні вміння і бажання самовдосконалення шляхом опрацювання психологічної та педагогічної літератури, вивчення педагогічного досвіду тощо. Вони вміють ставити і вирішувати пізнавальні завдання, бачити протиріччя та проблеми, переносити знання й уміння в нові ситуації, здатні до співпраці та взаємодопомоги у професійному педагогічному саморозвитку, вміють прогнозувати зміни стану особистісних досягнень, вибирати адекватну модель навчання і поведінки. Такі студенти критично ставляться до себе, відкриті у спілкуванні, завжди готові прийти на допомогу, виявляють фасилітативність, у них закладений значний творчий потенціал.

Задовільний рівень характерний для студентів, які спрямовані на наставницьку діяльність, проте цей інтерес має ситуативний характер; їхні бажання здебільшого залежать від обставин. Знання щодо специфіки педагогічного наставництва, варіативності наставницької діяльності, механізмів педагогічної підтримки є епізодичними, вони недостатньо вміло використовують одержані знання на практиці. Студенти із задовільним рівнем підготовленості необ'єктивно оцінюють свою діяльність, здебільшого їхня самооцінка є завищеною, стосунки з довколишніми людьми мають нестійкий характер, здатні на конфлікт; недостатньо усвідомлюють необхідність самовдосконалення відносно наставницької діяльності. У таких студентів недостатньо сформовані комунікативні та організаторські вміння, вони мають труднощі в організації діяльності як усього колективу, так і кожного вихованця окремо, припускаються помилок під час аналізу й оцінки своєї діяльності і діяльності своїх вихованців; подекуди неадекватно реагують на вчинки довколишніх людей і виявляють конфліктність у стосунках з ними; не мають стійкого бажання самовдосконалення шляхом опрацювання психологічної та педагогічної літератури, вивчення педагогічного досвіду тощо, байдуже ставляться до досягнення поставлених цілей, зберігають зосередженість уваги лише на короткий час, відчувають труднощі в керуванні зацікавленістю

вихованців, не завжди здатні до співпраці та взаємодопомоги у професійному педагогічному саморозвитку, потребують допомоги викладачів під час прогнозування змін стану особистісних досягнень, вибору моделей навчання і поведінки. Такі студенти некритично ставляться до себе, закриті у спілкуванні, не завжди готові прийти на допомогу, не виявляють належної фасилітативності, в них закладений творчий потенціал, проте вони не завжди його виявляють у діяльності.

Низький рівень підготовленості характерний для пасивних у навчанні студентів, які не виявляють інтересу до наставницької діяльності, мотивація до здійснення такої діяльності є низькою. Мають нечітке уявлення про специфіку педагогічного наставництва, варіативність наставницької діяльності, механізми педагогічної підтримки. У таких студентів несформовані комунікативні та організаторські вміння, їм важко впроваджувати здобуті знання у практичну діяльність, ці студенти зазнають значних труднощів під час виконання наставницької діяльності, не відчують необхідності у здобутті нових знань, не зацікавлені в самовдосконаленні, в них не спостерігається прагнення до самоаналізу й самооцінки своєї діяльності і діяльності вихованців; стосунки з довколишніми людьми мають негативний характер; такі студенти часто вступають у конфлікт, спостерігається швидка зміна настрою; не вміють налагоджувати стосунки з людьми. Такі студенти не здатні до співпраці та взаємодопомоги у професійному педагогічному саморозвитку, не вміють прогнозувати зміни стану особистісних досягнень, вибирати адекватну модель навчання і поведінки. Вони виявляють пасивність, не мають чітко поставлених цілей, не уважні, мають поверхові знання щодо форм, методів і засобів педагогічного наставництва. Такі студенти не вміють спілкуватися, не готові прийти на допомогу, не виявляють фасилітативності, їхній творчий потенціал майже не виявляється.

Дані діагностики стану підготовленості до педагогічного наставництва засвідчили, що більшість студентів перебуває на низькому та задовільному рівнях показників визначених критеріїв. Так, за когнітивним критерієм було

одержано такі результати: низький рівень виявили 45,3% студентів ЕГ і 43,7% КГ, задовільний рівень – 38,5% респондентів ЕГ та 39,7% КГ, достатній рівень – 16,2% майбутніх учителів ЕГ і 16,6% КГ. За технологічним критерієм низький рівень засвідчили 37,8% студентів ЕГ і 37,2% КГ, задовільний рівень – 44,0% респондентів ЕГ та 45,4% КГ, достатній рівень – 18,2% майбутніх учителів ЕГ і 17,4% КГ. За особистісним критерієм низький рівень виявили 36,5% студентів ЕГ і 36,1% КГ, задовільний рівень – 44,5% респондентів ЕГ та 44,9% КГ, достатній рівень – по 19,0% майбутніх учителів в обох групах.

За результатами обчислення середньоарифметичних даних за визначеними критеріями стан підготовленості майбутніх учителів до педагогічного наставництва виявився таким: на низькому рівні перебувало 39,8% студентів ЕГ і 39,1% КГ, на задовільному рівні – 42,5% респондентів ЕГ та 43,2% КГ, на достатньому рівні – по 17,7% майбутніх учителів в обох групах.

Висновки. Одержані результати на констатувальному етапі експериментального дослідження свідчать про те, що під час навчання у вищому педагогічному навчальному закладі підготовці майбутніх учителів до педагогічного наставництва приділяється недостатня увага. З огляду на це **перспективою подальших досліджень** є розробка й експериментальна апробація методики підготовки студентів до здійснення наставницької діяльності.

Література

1. Вольфовська Т. Комунікативна компетентність молоді як одна з передумов досягнення життєвої мети / Т. Вольфовська // Шлях освіти. – 2001. – № 3. – С. 13-16.
2. Врублевская Е.Г. Педагогические условия развития у педагога способности к фасилитирующему общению в процессе его профессиональной деятельности (на материале учреждений дополнительного образования детей): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Елена Геннадьевна Врублевская. – Хабаровск, 1999. – 246 с.

3. Галіцан О.А. Формування педагогічної фасилітації майбутніх учителів у процесі навчання у вищому навчальному закладі: дис... канд. пед. наук: 13.00.04 / Ольга Анатоліївна Галіцан. – Одеса, 2010. – 278 с.
4. Заброцький М.М. Психологія виховання / М.М.Заброцький. –[Електронний текст]. – Режим доступу: http://www.zipro.net.ua/index.php?page_id=227
5. Маврина И.А. Проектирование системы критериальных оценок эффективности деятельности профессиональных объединений педагогов как субъектов развития образовательного учреждения / И.А.Маврина, А.А.Мотышева // Прикладная психология и психоанализ. – 2006. – №4. – С. 30-31.
6. Педагогика: [учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Под ред. В.А.Сластенина. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
7. Современный словарь по педагогике / Сост. Рапацевич Е.С. – Мн.: «Современное слово», 2001. – 928 с.
8. Сумина В.Е. Развитие умений фасилитации общения у студентов в процессе овладения иноязычной речью: дисс... канд. пед. наук: 13.00.08 / Виктория Евгеньевна Сумина. – Ростов-на-Дону, 2006. – 199 с.
9. Шевченко П.И. Подготовка студентов к профессионально-педагогическому творчеству / П.И.Шевченко, Б.Д.Красовский, И.С.Дмитрик. – К.: Наукова думка, 1992. – 148 с.